

Trečiasis Lietuvos Statutas: nuorašo kilmė, šaltinio ypatybės ir jo reikšmė Livonijoje ir Kurše

Simona Glazauskaitė

Doktorantė
Lietuvos istorijos institutas
Archeografijos skyrius
El. paštas: simona.glazauskaite@istorija.lt
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8656-1656>

Santrauka. Latvijos valstybės istorijos archyve (LVVA), Kuršo literatūros ir dailės draugijos bei Kuršo provincijos muziejaus fonde 5759, saugomas rankraštinis Trečiojo Lietuvos Statuto (TLS) nuorašas vokiečių kalba. Šaltinis iki šiol beveik visai nereflektuojamas Lietuvos Statutų tyrinėtojų. Atsižvelgiant į tyrimų spragą, šiame straipsnyje nagrinėjamos pagrindinės šaltinio kodikologinės ir tekstologinės ypatybės, aptariamos jo atsiradimo aplinkybės bei adaptacija Kuršo Statute ir Livonijos kodekse.

Tyrimas parodė, kad nuorašo atsiradimas draugijos ir muziejaus archyve XIX–XX a. (vėliau šis nuorašas pateko į LVVA saugyklas) atspindi Kuršo ir Livonijos istorinių šaltinių kaupimą. Rankraštines knygas įsigijimas sietinas su kolekcionavimu, o ne su praktiniu taikymu teisėje. Kitokia situacija atsiskleidžia XVI–XVIII a. kontekste, kai TLS vokiečių kalba buvo naudojamas Livonijos teismų praktikoje ir teisėkūroje, o Kuršo Statute perimtos TLS normos.

Reikšminiai žodžiai: Trečiasis Lietuvos Statutas, Kuršo kunigaikštystė, Livonija, Kuršo Statutas, vokiečių kalba.

Third Lithuanian Statute: Origin of its Transcript, Features of the Source and its Impact on Livonia and Courland

Summary. A German translation of the Third Lithuanian Statute (TLS) is preserved in a manuscript form in the Latvian State Historical Archive (LVVA), within the collections of the Courland Society of Literature and Art and the Courland Province Museum (F. 5759). To date, this source has received almost no scholarly attention. In view of the existing research gap, this article examines the main codicological and textological features of the source, as well as the circumstances of its origin and its adaptation in the Courland Statute and the Livonian Code.

The study has revealed that the appearance of the manuscript in the archive of the Society and the Museum in the 19th–20th centuries, and its subsequent transfer to the LVVA, reflects a broader process of collecting historical sources from Courland and Livonia. The acquisition of the manuscript book is associated with antiquarian collecting rather than with practical legal use. A different picture emerges in the context of the 16th–18th centuries, when the German-language version of the TLS was used in Livonian judicial practice and law-making, while the Courland Statute incorporated norms from the TLS.

Keywords: Third Lithuanian Statute, Duchy of Courland, Livonia, Statute of Courland, German language.

Received: 23/09/2025. Accepted: 19/10/2025

Copyright © 2025 Simona Glazauskaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Archyvas – istorinių dokumentų saugykla, tačiau apie ten esančią medžiagą neretai sužinoma tik tada, kai ji patenka į platesnį visuomenės akiratį. Šiuo straipsniu stengiamasi aktualizuoti lituanistinį šaltinį – Trečiojo Lietuvos Statuto (TLS) nuorašą vokiečių kalba¹, saugomą Latvijos valstybės istorijos archyvo (*Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, LVVA) Kuršo literatūros ir dailės (meno) draugijos (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) bei Kuršo provincijos muziejaus (*Kurländisches Provinzial-Museum*) fonde 5759². Pagrindinis straipsnio tikslas – pristatyti mažai žinomą TLS nuorašą, o šalutinis – įvertinti jo reikšmę Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės (toliau – Kuršo kunigaikštystės) ir Livonijos teisės istorijoje. Kadangi šios rankraštinės knygos visetas dar nėra suregistruotas (šaltinis neturi išsamaus aprašymo ir nepatenka į mokslinę apyvar-tą), o apskritai TLS rankraščių ir jų vertimų į lenkų bei vokiečių kalbas tyrimai tebėra fragmentiški, šiame straipsnyje koncentruojamasi į pirminę šaltinio analizę ir skaitytojo supažindinimą su juo. Šis pradinis tyrimo etapas sudaro prielaidas formuluoti hipotezes ir numatyti tolesnių tyrimų kryptis.

Sprendžiant iš LVVA skaitytojų sąrašo, iki 2024 m. nuorašą buvo peržiūrėjęs tik lietuvių teisės istorikas Vytautas Raudeliūnas³. Iš kitų V. Raudeliūno tyrimų matyti, kad jis nepateikė nuodugnios šio TLS nuorašo analizės. Informaciją apie TLS įtaką kaimyninių valstybių teisei jis pristatė konferencijos pranešimo tezėse⁴, kur pažymėjo, kad TLS straipsniai buvo įtraukti į Vakarų prūsų teisinę (*Jus terrestre nobilitatis Prussiae Correctum*), Livonijos kodeksą (*Jus provinciale Livonicum*) ir Kuršo Statutą (*Statuta Curlandica*). Kadangi šis pranešimas nėra publikuotas, neaišku, ar jame buvo pristatytas LVVA saugomas nuorašas, ar detaliau aptarti TLS vertimo į vokiečių kalbą ir jo funkcionavimo Kurše ir Livonijoje ypatumai.

Dariaus Vilimo sudarytame V. Raudeliūno rankraštinio archyvo kataloge⁵ nurodoma, jog ten yra išlikę tyrėjo laišakai ir išrašai, susiję su darbu įvairiuose užsienio archyvuose. Tarp jų informacija iš Latvijos, Estijos archyvų apie ten saugomą medžiagą, susijusią su Lietuvos Statutų nuorašais ir vertimais vokiečių kalba. Mikrofilmuoti devyni TLS rankraščiai⁶ vokiečių kalba, nors jau po tyrėjo mirties skelbtose tezėse nurodyti septyni⁷ tokie nuorašai. Įdomu, kiek iš tikrųjų V. Raudeliūnui pavyko surasti TLS nuorašų vokiečių kalba? Informaciją galima patikrinti atliekant archyvo tyrinėjimus, kurie leistų nuodugniau susipažinti su medžiaga ir pratęsti V. Raudeliūno pradėtus Lietuvos Statutų teisinės sklaidos ir jų poveikio kitoms valstybėms tyrimus. Nors šis archyvas nėra laisvai

¹ Lietuvos lielkņazistes 1641. g. statūti. Noraksts. XVIII gs., in: Latvijos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVVA), f. 5759, ap. 2, b. 1141.

² LVVA, f. 5759 (*Kurzemes literatūras un mākslas biedrība un Kurzemes provinces muzejs*), ap. 1–2.

³ Nuo 1975 m. iki 2024 m. kovo 7 d. skaitytojų registracijos lape (*Лист использования документов*) pažymėta, kad šaltinį buvo užsakę du asmenys – V. Raudeliūnas ir S. Glazauskaitė.

⁴ V. Raudeliūnas, 2004, p. 52–53.

⁵ D. Vilimas, 2009, p. 57–62.

⁶ Ten pat, p. 62. Mikrofilmų dėžė Nr. VIII. SMFd. Nr. 65, antraštė „ST3 vokišk. rankr.“

⁷ V. Raudeliūnas, 2004, p. 52.

prieinamas ir priklauso teisininkui, kolekcininkui Zenonui Keručiu⁸, tikėtina, kad susiklosčius palankioms aplinkybėms su šia medžiaga bus galima susipažinti nuodugniau.

Kad šis nuorašas nėra pristatytas istoriografijoje⁹, bent iš dalies pagrindžia baltarusių istoriko Alego Dziarnovičiaus (*Aleh Dziarnovich*) straipsnis¹⁰, skirtas Latvijoje saugomų TLS egzempliorių vokiečių ir rusėnų kalbomis tyrimui. Autoriaus tyrime pristatomas rusėnų kalba atspausdintas TLS egzempliorius¹¹ ir rankraštine TLS knyga vokiečių kalba, saugoma Latvijos universiteto Akademinės bibliotekos Rankraščių ir retų knygų skyriuje¹². Straipsnyje atliktas nuorašo kodikologinis ir paleografinis aprašymas be šaltinio teksto analizės ir istoriografijos apžvalgos. Papildomai straipsnyje paminimas antras TLS rankraštis vokiečių kalba, saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Kurnike¹³. Tai, kad A. Dziarnovičius, rašydamas apie Latvijoje saugomus TLS egzempliorius, nenurodė LVVA saugomo TLS nuorašo vokiečių kalba, leidžia manyti, jog autorius apie jį paprasčiausiai nežinojo.

Taigi nepavyko rasti tyrimo, kuriame būtų analizuojamas TLS nuorašas, saugomas LVVA, nors nuosekliai ieškota įvairių šalių mokslininkų darbuose. Tokia pat situacija yra ir su TLS nuorašų vokiečių kalba, saugomų Estijoje, Lenkijoje ir Latvijoje, registravimu ir jų tarpusavio santykio tyrimais, kurie specialiai šiems tikslams neatliekami. Atsižvelgiant į tokių tyrimų spragą, šiame straipsnyje siekiama plačiau pristatyti LVVA saugomą šaltinį. Tyrimo tikslui pasiekti analizėje bus aptariami pagrindiniai šaltinio išoriniai ir vidiniai požymiai, hermeneutiniai klausimai, susiję su nuorašo atsiradimo priežastimis, jo adaptacija Kuršo Statute ir Livonijos kodekse. Pagrindinius šio tyrimo šaltinius sudaro LVVA saugomi archyviniai dokumentai (TLS ir Kuršo Statuto nuorašai) ir įvairios normatyvinių šaltinių rinkinių publikacijos.

TLS nuorašo išoriniai požymiai

Rankraščio formatas – in octavo (20 × 15,5 × 7,5 cm). Išlikusi rankraštine knyga kietais viršeliais, atkibus baltos spalvos apkljuotos dengiamosios medžiagos (odos) kraštui nuo priekinės viršelio dalies, pro susidariusį tarpelį matosi medinis priekinio kietviršio pagrindas. Nors apdaras pagamintas kokybiškai, jo estetinis pateikimas itin santūrus, be puošybos elementų. Tai, kad knyga įrišta be įmantrių puošybos elementų, greičiau-

⁸ 2025 m. birželio mėn. kreipiausi į Z. Kerutį, prašydamą leisti susipažinti su V. Raudeliūno archyvu. Z. Keručio teigimu, dėl vykdomo remonto kol kas nėra galimybių naudotis tyrinėjama medžiaga.

⁹ Istoriografijoje, aptariant TLS vertimus į vokiečių kalbą, dažniausiai minimas 1632 m. nuorašas, saugomas Tartu universiteto bibliotekoje (*Tartu Ülikooli Raamatukogu*, TÜR), Rankraščių skyriuje. Rankraščio numeris 134, acc. 8478, l. 3 (puslapiai nepaginuoti), antraštiniame lape parašyta: „Das ganze Statuten Buch des Groß Fürsten Thumbs Littawen. Aus dem Polnischen ins Teütsche gebracht und geschrieben.“ Daugiau informacijos žr. R. Helmersen, 1832, S. 219–220; I. Daniłowicz, 1837, s. 90–91; H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2018, S. 19; H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2020, p. 137.

¹⁰ A. Дзярновіч, 2017, c. 312–325.

¹¹ Detalesnis Latvijos nacionalinėje bibliotekoje saugomo atspausdinto TLS rusėnų kalba tyrimas pateikiamas: O. Дзярновіч, 2017, c. 215–222, priedai III–VI.

¹² A. Дзярновіч, 2017, c. 321.

¹³ Ten pat, p. 325, nuoroda Nr. 1, BKór. Sygn. 00807.

siai rodo jos praktinį naudojimo pobūdį. Fizinė būklė gera, lapai nepažeisti, pastebimų dėmių, skylių, įplyšimų ar kitų pažeidimų (pelėsių, suliejimo dėmių) nėra arba jie smulkūs ir neigiamo poveikio teksto perskaitymui nedaro. Pirmojo kietviršio vidinėje pusėje įklijuotas skaitytojų lapas. Antrojo (galinio) kietviršio vidinėje pusėje įdėtas, bet neįklijuotas saugomo vieneto esminių požymių apibendrinimo informacinis lapas¹⁴. Ant knygos viršelio užklijuotas stačiakampis lapelis nurodo, kad nuorašas sukurtas 1641 m., o XVIII a. atliktas jo antrinis nuorašas¹⁵. Ant originalaus įrišo nugarėlės užklijuotas stačiakampio formos lapelis, žymintis signatūrą B. 39, o virš jos ant viršelio užrašyta „STATUTA LITHUANICA“. TLS nuorašą atlikęs asmuo rankraštyje neįsiamžino – jo tapatybė lieka nežinoma. Faktas, kad nuorašas buvo daromas XVIII a., leidžia manyti, jog TLS tekstas tuo metu vis dar turėjo praktinę vertę. Priešingu atveju toks pakartotinis vėlyvas perrašymas greičiausiai nebūtų reikalingas. Iš dalies taip spėti leidžia ir XVII a. pabaigos–XVIII a. Kuršo bei Livonijos padėtis, kai šios teritorijos (ypač Kuršas) tapo tarptautinės politikos arena¹⁶. Joje vis didėjant Rusijos imperijos įtakai, Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR) stengėsi ją riboti, stiprindama savo pozicijas Kuršo ir Livonijos reikaluose. Todėl intensyvesnė ATR, kartu ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK), politika šiaurinių teritorijų klausimu galėjo paskatinti TLS nuorašų kūrimą. Kaip pažymi Latvijos teisės istorijos tyrinėtojai¹⁷, būtent nuo XVII a. antrosios pusės TLS tapo svarbiausiu teisės šaltiniu Livonijos (dab. Latvija) dalyje.

Irišimo ypatybės. Knygos lankai susiūti baltos spalvos plonais siūlais (matosi trys lapų suvarstymo skylutės). Panaudoti vienos rūšies baltos spalvos lapai, o jų kraštų išorinės sienelės žalsvos. Knygą papuošia ir sustiprina kaptalas – iš baltos ir kreminės spalvos siūlų supinta virvelė-pynutė, priklijuota prie viršutinio ir apatinio knygos nugarėlės krašto. Gerai išlikę, neišbyrėję, neišplyšę lapai byloja apie geros kokybės įrišimo būdą, atsakingą folianto naudojimą ir geras saugojimo sąlygas.

Proveniencijos. Antraštiniame lape išlikęs rankraštinės knygos nuosavybės ženklas – Kuršo provincijos muziejaus ovalus antspaudas, kurio mėlyname fone yra baltos spalvos vokiškas užrašas „Siegel des Kurlaend:[isches] Museum“¹⁸. Archyvavimo žymės nurodo knygos judėjimo schemą: anksčiau knyga priklausė LVVA fondui 7363, kuriame saugoma Baltijos istorijos rankraščių kolekcija¹⁹. Apsauginio lapo *verso* pusėje įrašyta „Dem Kurländischen Provinzialmuseums von der angehende[n] Livonia. Februarii“²⁰. Įrašų pažymima, kad šis nuorašas vasario mėnesį buvo perduotas Kuršo provincijos muziejui iš tuo metu besiformavusios Livonijos. Muziejaus archyve saugotas nuorašas priklausė Rankraščių skyriui ir buvo pažymėtas B. 39 signatūra²¹.

¹⁴ Informacinis lapas atnaujintas 2024 m. kovo 6 d.

¹⁵ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141.

¹⁶ A. Bues, 1997, S. 54.

¹⁷ R. Apsītis, V. Blūzma, J. Lazdiņš, *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. No: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)* (toliau – *Latvijas tiesību avoti*), Zin. red. V. Blūzma, Rīga: Juridiskā koledža, 2006, l. 38.

¹⁸ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 11r (lapai nepaginuoti).

¹⁹ LVVA, f. 7363 (*Baltijos vēstures rokrakstu kolekcija*), ap. 3, b. 1168.

²⁰ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 10v (lapai nepaginuoti).

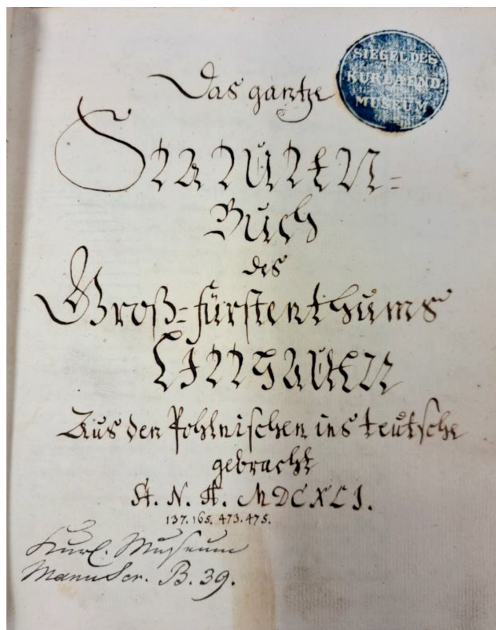
²¹ Ten pat, l. 11r (lapai nepaginuoti). Užrašas B. 39 yra ant knygos nugarėlės ir antraštiniame lape.

Paginacijos netolygumų identifikacija. Šio rankraščio puslapių paginacija dviguba. Puslapiai nuo Statuto I skyriaus 1 straipsnio iki XIV skyriaus paskutinio 37 straipsnio (794 puslapyje) numeruojami arabiškais skaitmenimis, parašytais puslapio viršuje tuo pačiu juodu rašalu, kaip ir visas TLS tekstas. Ši originali numeracija iš esmės tiksli, nors pasitaiko išimčių, pavyzdžiui, 528 puslapio numeris įrašytas du kartus, o po jo iš karto nurodomas 530²². Nuo 795 iki 841 puslapio naudota vėlesnė (antroji) puslapių numeracijos versija tęsiama pieštuku. Nors knygos apraše nurodoma, kad ji turi 841 puslapį, tikrasis jų skaičius šiek tiek didesnis. Knygos pradžioje esantys apsauginiai ir antraštinis lapai (iš viso 12 puslapių) nesunumeruoti. Pasibaigus TLS tekstui (794 puslapyje), iki indekso pradžios (795 puslapis) nesužymėti dar 14 tuščių puslapių. Po indekso, kuris sudaro 47 puslapius, yra dar 13 tuščių (išskyrus paskutinįjį lapą) puslapių, kurie taip pat nėra sunumeruoti. Taigi iš viso TLS rankraštinę knygą sudaro: 12 + 794 + 14 + 47 + 13 = 880 puslapių.

Vidinė TLS nuorašo sandara

Teksto turinys ir struktūra. Šiame šaltinyje trūksta TLS priedų – privilegijų ir dedikacijų, kurios įprastai pateikiamos prieš Statuto tekstą²³.

Statuto nuorašas prasideda antraštiniu lapu, kuriame parašyta²⁴: „Das gantze Statuten = Buch des Groß=fürstenthums Littawen aus den Pohnischen ins Teütsche gebracht A[nn]o. N[o]strae]. A[etatis]. MDCXLI. 137. 165. 473. 475“ (pažodžiui: „Visa Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės Statutų knyga, iš lenkų kalbos išversta į vokiečių mūsų eros metais 1641. 137. 165. 473. 475“). Skaičiai 137, 165, 473, 475 žymi atskirai išskirtus TLS teksto puslapius. Juose, tuo pačiu rašalu, kuriuo nurašytas tekstas, atlikti teksto pabraukimai, pažymėti įvairūs komentarai, išskleistos teisinės normos ir papildyti istoriniai faktai (pridedamos įvykių datos, istorinės asmenybės). Kodėl išskirti konkrečiai šie puslapiai, kol kas neaišku. Visame nuoraše pasitaiko detalesnių komentarų, masyvesnių teksto žymėjimų pabraukiant iš visas straipsnių eilutes net ne viena, o keliomis linijomis ne tuose puslapiuose, kurie nurodyti

1 pav. F. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 11r. TLS nuorašo vokiečių kalba antraštinis lapas

²² Ten pat, l. 528–530.

²³ V. Raudeliūnas, 1966, p. 119–159.

²⁴ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 11r (lapai nepaginuoti).

antraštiniame lape. Pavyzdžiui, pirmasis nurodytas puslapis yra 137. Jame esantis III skyriaus 32 straipsnis išskirtas tik dėl vieno pabraukto žodžio „Execution“²⁵. Šis terminas tame pačiame straipsnyje vartojamas pakartotinai ir apskritai yra dažnas visame TLS²⁶. Priešinga situacija atsispindi TLS IV skyriuje, kuriame gausu marginalijų: pabraukimų, nubraukimų, praleistų žodžių įterpimų. Tačiau nė vienas šio skyriaus puslapis nėra išskirtas antraštiniame lape, nors, pavyzdžiui, puslapiai 263 (39 straipsnis), 288 (48 straipsnis), 313 (57 straipsnis), 330 (66 straipsnis) pasižymi gerokai detalesniais komentarais.

Po antraštinio lapo prasideda TLS tekstas, kuris tęsiasi iki 794 puslapio. Tekstas surašytas lapo centre, vienu stulpeliu stačiakampyje. TLS nuorašas vokiečių kalba apima XIV skyrių ir 488 straipsnius, kaip ir TLS leidimai rusėnų²⁷ ir lenkų kalbomis²⁸. Čia skyriai numeruoti lotyniškais žodžiais, o straipsniai arabiškais skaičiais. Tekstas nurašytas „kurrentschrift“ šriftu ta pačia ranka. Puošyba minimali, kaip ir įprasta humanistiniam stiliui. Dekorą elementai – įvairios spiralės, kilpos ir kilpelės – dažniausiai puošia ištemptas raides, ypač priebalses, kurios užima daugiau vietos nei balsės. Tokie puošybos motyvai dažnai matomi ir inicialinėse raidėse.

Teksto paraščių linijos matomos, o paraščių dydis – 1 cm kairėje ir 4 cm dešinėje pusėje. Paraštėse, įvairiose vietose, pažymėti lapų numeriai papildomai pabraukti. Kadangi rašovas paraštėse nenuosekliai žymėjo lapų numerius, TLS indekse nurodoma, kad paskutinis XIV skyriaus 37 straipsnis įrašytas 388 lape, nors turėtų būti nurodytas 397.

Tiek TLS tekste, tiek jo paraštėse tuo pačiu rašalu, kuriuo nurašytas tekstas, gausu rašovo ir kitų, rudos spalvos rašalu, vėlesnio savininko komentarų²⁹. Ne visos marginalijos vienodo svarbumo, kai kur tekste pažymėtas vienas žodis, o kitur ištiesai pabraukiamos teksto eilutės ir paraštėse palikti komentarai. Vėlesnis TLS nuorašo savininkas puslapius, kuriuose minimi X skyriaus 3 ir XIV skyriaus 37 straipsniai, pažymėjo raidžių „NB“ ligatūra (lot. *nota bene*, „atkreipk dėmesį“). Ypač įdomu, kad minėta ligatūra buvo įterpta į XIV skyriaus 37 straipsnio tekstą, nurodant 472 ir 476 puslapius, kurie yra iš VII skyriaus 13 straipsnio. O TLS 475 puslapyje yra pirminio rašovo komentarai, nurodantys 164 ir 165 puslapius. Pastarasis (165) ir išskirtas antraštiniame lape. Tiek pirminiam, tiek vėlesniam nuorašo savininkui buvo aktualios panašios TLS normos. Vėlesnis savininkas komentarus išplėtė ir TLS nuorašo gale papildomai išskyrė tam tikras Statuto normų

²⁵ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 137.

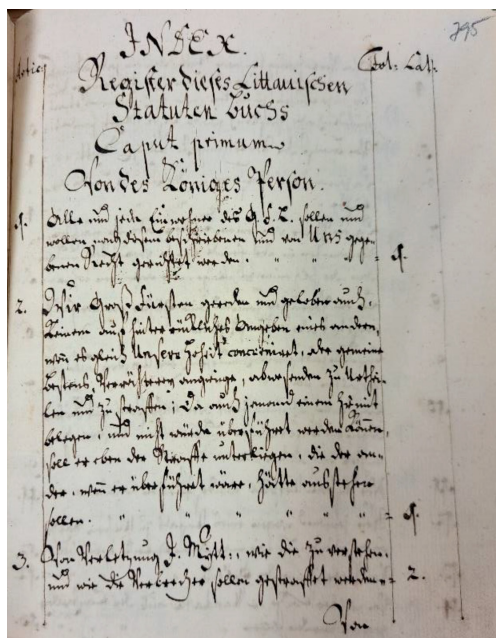
²⁶ Ten pat, p. 337. Nors terminas „Execution“ TLS vartojamas dažnai, čia išskiriamas pakartotinis jo pabraukimas. TLS IV skyriaus 67 straipsnyje.

²⁷ I. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas*, Kaunas: Spindulio, 1938, t. 2 tekstas, c. 65–506 (*Литовскіі Статутъ 1588 года, томъ II Текстъ*); *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі* (toliau – *Статут*), Mінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1989, c. 71–75, 48–347.

²⁸ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, Wilno: w drukarni Leona Mamonicza Krola J. M. Typographa, 1619, p. 1–391; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego* <...>, Warszawa: w drukarni Piotra Elerta <...>, [post 1 V], 1648, p. 1–363; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego* <...>, Wilno: w drukarni J. K. M. Akademickiey Societatis Jesu, 1744, p. 1–421.

²⁹ Keletas gausesnių komentarų pavyzdžių, in: LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 93, 100, 102, 112, 137, 154, 164, 165, 200, 201, 225, 237, 241, 263, 288, 307, 313, 330, 341, 343, 359, 374, 378, 451, 470, 473, 475, 485, 500, 512, 528, 546, 549, 554, 565, 566, 567, 578, 581, 586, 588, 596, 602, 604, 618, 628, 630, 631, 632, 720, 756, 760, 767, 776, 794.

2 pav. F. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 795. TLS nuorašo indeksas

kairėje puslapijo paraštėje nurodytas atskiras kiekvieno straipsnio numeris pagal skyrių, o dešinėje pusėje žymimas rankraštinės knygos lapo numeris, kuriame yra minimas straipsnis. Indeksas sudarytas itin preciziškai, apsirikta tik vienoje vietoje: pirmiau nurodomas XII skyriaus 24 straipsnis vietoj 23³³.

TLS nuorašų naudojimo identifikavimo problemos

Nėra aiškios informacijos apie surašymo aplinkybes. Nurodoma tik tai, kad vertimas atliktas 1641 m. iš lenkiškojo varianto. TLS lenkų kalba iki tol buvo išspausdintas 1614 ir 1619 m. Vieni mokslininkai šias publikacijas kritikuoja dėl prastai atlikto vertimo³⁴, kiti giria už preciziškumą³⁵. Neaišku, kurio leidimo Statutas naudotas ir ar atliktas TLS rankraštinio, ar spausdinto varianto lenkų kalba vertimas į vokiečių kalbą. Kadangi vokiečių kalba parengtų TLS nuorašų ryšys su lenkiškais egzemplioriais, iš kurių jie buvo versti, taip pat nėra iširtas, žinios apie vertimų kilmę ir autentiškumą išlieka miglotos.

temas ir prie kiekvienos jų nurodė atitinkamus puslapius³⁰. Nustatyti, kurios TLS temos buvo svarbiausios nuorašo savininkams, sudėtinga, nes marginalijos atspindi įvairias Statuto teisineis normas. Akivaizdu viena – kad komentaru žymėjimas visame TLS tekste, puslapių išskyrimas antraštiniame lape, vėlesnės marginalijos nuorašo gale leidžia teigti, jog pažymėta informacija buvo aktuali ir šis nuorašas buvo parengtas ir naudojamas praktiniais tikslais. Lyginant LVVA nuorašą su Tartu universiteto nuorašu (bene geriausiai žinomu istoriografijoje), pastarajame beveik visai nėra komentarų³¹.

Folianto pabaigoje (nuo 795 iki 841 puslapio) pateikiamas straipsnių indeksas: „INDEX. Register dieses Litauischen Statuten Buchs.“³² Šis indeksas – tai TLS normų santraukos, kur

³⁰ Ten pat, p. 853 (lapai nepaginuoti), nurodyti TLS nuorašo puslapiai: 259, 267, 296, 307, 328, 339, 359, 360, 425, 432, 534, 542, 560, 565, 586, 600, 626, 646, 647.

³¹ TÜR, manuscr. nr. 134, acc. 8478.

³² LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1141, l. 795.

³³ Ten pat, p. 836.

³⁴ В. Мязишев, 2014, с. 60.

³⁵ J. Vardachas, 1989, p. 19.

Vertimo į vokiečių kalbą atlikimo vieta veikiausiai buvo Livonija, o nuorašo paskirtis praktinė, nes Livonijoje TLS jau buvo taikomas, todėl vietiniams gyventojams reikėjo vertimo į labiausiai paplitusią kalbą. Tačiau trumpa užuomina apie nuorašo perdavimą iš Livonijos Kuršo provincijos muziejui neatskleidžia šio veiksmo motyvų. Nuorašas galėjo patekti į muziejaus archyvą jo veiklos laikotarpiu 1818–1939 m.³⁶ O XX a. pradžioje nusavinus draugijos ir muziejaus archyvą, istorinių dokumentų kolekcijos buvo perkeltos į valstybinį archyvą Rygoje (dab. LVVA)³⁷. Sprendžiant iš to, kad TLS iki 1831 m. galiojo Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose, prie kurių priskiriama Latgala³⁸, ir iki 1840 m. Minsko, Gardino ir Vilniaus gubernijose, yra maža tikimybė, kad nuorašo galėjo prireikti teismams. Tačiau tokios prielaidos ir spėjimai šiame tyrimo etape nesuteikia svarių argumentų, kurie leistų pakeisti TLS funkcionavimo Kurše vertinimus. Greičiausiai ši rankraštinė knyga Kurše atsirado būtent dėl kolekcionavimo ir istorinio smalsumo aplinkybių. Taigi TLS nuorašo vokiečių kalba atsiradimo užkulisiai Kuršo provincijos muziejuje, labiausiai tikėtina, atspindi istorinių šaltinių kaupimą. Aiškių rezultatų pateikimą apsunkina informacijos apie perrašymo sumanytojus ir vykdytojus, kitus proceso dalyvius ir istorinį kontekstą, lėmusį nuorašų atsiradimą ir jų kūrimo priežastis, stygius. Įvairūs motyvai, aiškinantys TLS perrašymo priežastis, reikalingi patikslinimo ir gilesnės argumentacijos, kuo plačiau panaudojant išlikusius Statuto vokiečių kalba egzempliorius.

TLS reikšmė Livonijoje ir Kurše

Lietuvių tyrėjus reprezentuojančioje istoriografijoje stokojama nuoseklių tyrimų, skirtų LDK teisės įtakai vasalinei Kuršo kunigaikštystei ir Livonijai XVI–XVIII amžiuje. Išsamiausia tyrimą šia tema atliko Aleksandras Plateris³⁹, tam tikrų įžvalgų pateikė Rokas Varakauskas⁴⁰, V. Raudeliūnas⁴¹, Edvardas Gudavičius⁴² ir Antanas Tyla⁴³. Tačiau specializuoti Kuršo ir LDK, Livonijos ir LDK teisinių ryšių tyrimai tebėra pradinėje stadijoje. Žinios apie TLS vertimą į vokiečių kalbą ir integraciją į Livonijos ir Kuršo teismines sistemas menkos⁴⁴. Visgi su šiomis temomis susiję aspektai istoriografijoje

³⁶ Archyvinės medžiagos kaupimo pradžia siejama su Kuršo provincijos muziejaus pirmuoju direktoriumi Johanu Frydrichu Reke (*Johann Friedrich von Recke*), kurio Kuršo istorinių šaltinių rinkinį muziejus gavo 1818 m. Tačiau išlikusiame J. F. Rekės dovanotų archyvalijų sąrašė nėra informacijos apie TLS nuorašą vokiečių kalba, in: LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 594, l. 1–16. Sparčiausiai archyvo kolekcijos buvo pildomos XIX a., todėl labiausiai tikėtina, kad būtent tuo metu TLS nuorašas ir pateko į archyvą.

³⁷ V. Kvaskova, 2009, l. 73–113.

³⁸ Anksčiau laikytasi nuomonės, kad ir Latgaloje Lietuvos Statutas galiojo iki 1840 m., žr., V. Kalniņš, 1972, l. 191; T. Zeids, 1992, l. 210. Visgi tikslesnė data yra 1831 m., apie tai plačiau skaityti *Cmamym*, 1989, c. 38; *Latvijas tiesību avoti*, 2006, l. 113.

³⁹ A. Plateris, 1938.

⁴⁰ R. Varakauskas, 1982.

⁴¹ V. Raudeliūnas, 2004, p. 52–53.

⁴² E. Gudavičius, 2001, p. 711–712.

⁴³ A. Tyla, 1986.

⁴⁴ Aptariant TLS įtaką kitų valstybių teisėkūrai, Livonijos kodeksas ir Kuršo Statutas dažniausiai neminimi, žr. *Istorijos perimetrai. Trečiasis Lietuvos Statutas*. Prieinama internete [interaktyvus]: <https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000310175/istorijos-perimetrai-treciasis-lietuvos-statutas> [žiūrėta 2025 09 01].

minimi, tačiau tai nepadedą atsakyti į daugybę klausimų apie TLS naudojimą ir Lietuvos teisės normų perėmimą. Paradoksalu, bet užsienio mokslininkų istoriografijoje TLS funkcionavimas Livonijoje minimas kur kas dažniau nei Lietuvos tyrėjų darbuose. Dažniausiai akcentuojamos 1629 m. Altmarko paliaubos, nuo kurių TLS naudotas Livonijos teismų sistemoje⁴⁵, ir labiausiai išryškina 1677 m. ordinacija (*Ordynacya Xięstwa Inflantskiego*)⁴⁶, kuria TLS oficialiai patvirtintas pagrindiniu Livonijos teisės kodeksu. Latvių teisininkas Valdis Blūzma (*Valdis Blūzma*) nurodo, kad tik ATR pavyko pasiekti visišką teisės unifikaciją, Livonijoje įtvirtinus LDK teisę⁴⁷. O kitoms buvusios Livonijos konfederacijos skirtingas dalis skirtingu metu užėmusioms šalims – Švedijai ir Rusijai – suvienodinti vietinę teisę su centrinės valdžios sistema nepavyko. Dar iki oficialaus TLS patvirtinimo Livonijoje jį naudojo Dovydas Hilchenas (*David Hilchen*), kurdamas Livonijos žemės kodeksą⁴⁸, kuris sudarytas iš trijų dalių (knygų). Jame yra lietuviškų teisės normų, kurios aiškiai inspiruotos TLS. XIX a. pradžios tyrėjas Helmersenas von Reinholdas (*Helmersen von Reinhold*), analizavęs paveldėjimo teisę D. Hilcheno kodekse, pirmasis įrodė akivaizdžią TLS įtaką Livonijos kodeksui, ypač perimant TLS normą⁴⁹ vadinamąją „ketvirtinę“, reglamentuojančią dukterų teisę į aprūpinimą mirus tėvui. Jis nurodė, kad į Livonijos kodeksą įtrauktas principas, pagal kurį, kai testamente aiškiai neišreiškiama tėvo valia, neištekėjusių dukterų kraitis sudaromas iš ketvirtadalio tėvo palikimo⁵⁰. Teisininkas Osvaldas Šmitas (*Oswald Schmidt*)⁵¹ nuodugnai išanalizavo Lenkijos (statutus, konstitucijas), Lietuvos (TLS) ir Prūsijos (Prūsų teisyne) teisės šaltinius, sudarytus iki XVII a., juos palygino su D. Hilcheno kodeksu ir išplėtė Helmerseno tyrimus⁵². Pagrindiniu šaltiniu pasirinkęs D. Hilcheno kodeksą, tyrėjas, remdamasis minėtų šalių teisiniais dokumentais, sudarė susijusių teisinių normų apžvalgą. Joje nurodoma⁵³, kad pirmosios Livonijos kodekso knygos VII skyriuje, 3 straipsnyje, remtasi TLS IV skyriaus 37 straipsniu; antrosios knygos XXVI skyriuje, 4 ir 5 straipsniuose – TLS V skyriaus 3 ir TLS III skyriaus 17 straipsniais, o XXVIII skyriaus 1 ir 2 straipsniuose perimtos TLS III skyriaus 45 straipsnio normos. Dabar Livonijos kodekso ir regioninių kraštų teisės šaltinių ryšių tyrimai tęsiami, juose duomenys apie TLS reikšmę Livonijos teisėkūrai pildomi. Pavyzdžiui, autorių kolektyvo parengtoje Latvijos valstybės teisės istorinių šaltinių publikacijoje daug dėmesio skiriama TLS, kuris laikomas išsamiausiu ir preciziškiausiu kodeksu⁵⁴, galiojusiu tuometinėje Latvijos teritorijoje (lyginami Kuršo,

⁴⁵ *Latvijas tiesību avoti*, 2006, I. 113; V. Raudeliūnas manė, kad TLS taikymas jau nuo 1629 m. buvo oficialus, žr. V. Raudeliūnas, 2004, p. 52.

⁴⁶ *Volumina legum*, wyd. Jozafat Ohryzko, Petersburg, 1860, t. 5, p. 220, „Konstytucje Seymu walnego extraordinarynego sześciedzielnego, w Warszawie roku Pańskiego 1677 dnia 14 miesiaca stycznia odprawuiącego się“, p. 237, nr. 86 „Ordynacya Xięstwa Inflantskiego“.

⁴⁷ V. Blūzma, 2020, p. 36.

⁴⁸ H. Pihlajamaki, 2017, p. 57.

⁴⁹ TLS V skyriaus 3 straipsnis, in: *Cmamym*, 1989, c. 63, 216.

⁵⁰ R. Helmersen, 1832, S. 9–15, 219–224.

⁵¹ O. Schmidt, 1874, S. 63–84.

⁵² O. Šmitas patikslino R. Helmerseno tyrime pateiktą informaciją, pabrėždamas, kad apie ketvirtinę kalbama ne TLS III skyriaus 17 straipsnyje, o TLS V skyriaus 3 straipsnyje, žr. O. Schmidt, 1874, S. 72.

⁵³ Ten pat, S. 76–84.

⁵⁴ *Latvijas tiesību avoti*, 2006, I. 19–20, 38, 43.

Livonijos ir Švedijai priklausiusios Rygos ir Vidžemės dalyse galioję statutai, kodeksai ir įvairūs įstatymai), kuris nuo 1677 m. tapo pagrindiniu Livonijos teisės šaltiniu, dariusiu įtaką Latvijos teisės raidai. Leidinyje Igoris Koškinsas (*Igoris Koškins*) išvertė TLS priedus (privilegijas ir dedikacijas), visų skyrių ir straipsnių pavadinimus bei aktualiausių skyrių straipsnius iš rusėnų į latvių kalbą⁵⁵.

Iškilūs Livonijos, Estijos ir Kuršo teisėkūros ir valstybės santvarkos tematikos specialistas Tomas Hofmanas (*Thomas Hoffmann*), susisteminęs pirmtakų tyrimų duomenis ir juos papildęs, nurodo daugiau Livonijos kodekso ir TLS sutapimų. Pavyzdžiui, kodekso antrosios knygos IX skyrius, skirtas „globos“ institutui⁵⁶, turi glaudžių paralelių su TLS VI skyriaus 4 straipsniu, kur numatytos globėjų teisės, pareigos, būtinybė užtikrinti dorą globotinių auklėjimą; tos pačios knygos XIX skyriaus 1 straipsnis, apibrėžiantis medžionių ir naudojimosi mišku teisę⁵⁷, remiasi TLS X skyriaus 18 straipsniu, draudžiančiu medžioti nuo Sekminių iki derliaus nuėmimo, ir TLS III skyriaus 47 straipsniu, nurodančiu atsakomybę už žalą, padarytą pasėliams keliaujant ar medžiojant svetimoje žemėje. Antrosios knygos XXVIII skyriaus 1 ir 2 straipsniuose, reguliuojančiuose nuosavybės teisių įgyvendinimą ir jų praradimą per numatytą 10 metų senaties terminą, sutampa su TLS III skyriaus 45 straipsnio normomis⁵⁸. Livonijos kodekse TLS normų yra ir daugiau, tačiau visų čia nesiekama išvardyti. Visgi šiame kodekse TLS normų, palyginti su kitų šalių teisės šaltiniais, ne tiek ir daug. TLS D. Hilchenas rėmėsi gana retai, galbūt dėl to, kad kodekso kūrimo metu dar nebuvo išspausdintos lenkiškos TLS versijos, o originalia rusėnų kalba skaityti D. Hilchenas vargu ar galėjo, be to, Statuto tekstas nebuvo suprantamas daugumai vietos gyventojų. Nors yra manoma, kad jau tuo metu plito TLS nuorašai lenkų kalba, kuriais D. Hilchenas turbūt ir rėmėsi. Įvairios TLS normos D. Hilchenai atrodė panašios į lenkų teisę, su kuria jis turėjo tiek teorinių, tiek praktinių galimybių detaliau susipažinti. Visgi įtraukti kai kurias TLS normas D. Hilcheną skatino plačiai naudojama romėnų teisė ir kai kituose teisės šaltiniuose pritrūkdavo tinkamų pavyzdžių. R. Helmersenas pažymėjo⁵⁹, kad Livonijos kodekse atsispindi būtent Lietuvos teisės išskirtiniai bruožai, kaip kad dukterų kraičiui skiriama „ketvirtinė“. Iki tol tokia teisinė norma nebuvo žinoma, manoma, kad ir vėliau Livonijoje beveik netaikyta.

Nors tiesioginių TLS citatų kodekse nedaug, ir istoriografijoje laikoma, kad didžiausią įtaką padarė lenkų teisė, visgi jis buvo rengiamas remiantis įvairiais lietuvių ir lenkų teisės šaltiniais⁶⁰. Tarp jų – karaliaus Kazimiero Didžiojo Vislicos 1347 m. teisynas, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1447 m. privilegija, XVI a. pradžioje Krokuvėje išleisti Jono Albrechto statutai, Žygimanto Senojo Krokuvos, Bresto, Petrakavo statutai, Žygimanto Augusto įstatymai ir privilegijos, Seimo konstitucijos ir kiti dokumentai. Šaltinių panaudojimo klausimu kodeksas atspindi Lenkijos ir Lietuvos poveikį Livonijos teisei.

⁵⁵ Ten pat, p. 113, 123–188.

⁵⁶ T. Hoffmann, 2007, S. 93–97.

⁵⁷ Ten pat, p. 105–106.

⁵⁸ Ten pat, p. 161–162, 221–223.

⁵⁹ R. Helmersen, 1832, S. 12–13.

⁶⁰ T. Hoffmann, 2007, S. 67–69.

Dėl Livonijoje naudoto TLS teisėkūroje ir teismų praktikoje abejonių istoriografijoje nekyla⁶¹. Visgi sudėtingesni klausimai ir jų sprendimo būdai susiję su TLS naudojimu Kuršo kunigaikštystėje. Oficialaus TLS patvirtinimo Kuršo kunigaikštystėje nesama, šio regiono teisės tyrinėtojai nenurodo tai liudijančių faktų. Žinoma, šiame tyrime aptariami Livonijos kodekso ir Kuršo Statuto pavyzdžiai atskleidžia, kad ir be oficialaus patvirtinimo kodeksai galiojo, tad ir TLS atveju, net jei jis ir nebuvo patvirtintas Kurše, tai dar nereiškia, kad nebuvo taikomas teismų praktikoje ar teisėkūroje. Tačiau kol kas nepavyko aptikti aiškių duomenų, kurie atspindėtų TLS taikymą Kuršo teismuose. Susidaro įspūdis, kad įtikinamiausios versijos, aiškinančios nuorašo atsiradimą Kurše, susijusios su kolekcionavimo praktikomis⁶². Tačiau nereikėtų atmesti galimybės, kad TLS nuorašai Kurše turėjo ne vien simbolinę, bet ir praktinę vertę. Kuršą ir Livoniją siejo glaudūs ryšiai – tarp šių skirtingo pavaldumo teritorijų gyventojų vyko ūkinė, matrimonialinė, fiskalinė veikla, kultūriniai mainai. Kuršo gyventojams turėjo prireikti TLS vertimo į vokiečių kalbą, kad galėtų juo naudotis palaikydami ryšius su Livonijos gyventojais. Panaši situacija turėjo būti ir bendradarbiaujant su LDK, kurios teritorijoje, ypač besiribojančioje su Kuršu Žemaitijoje, vyko nekilnojamojo turto įsigijimai, ūkiniai ir kiti mainai⁶³.

Kuršas, kaip ATR lenas, turėjo gana plačią autonomiją ir įvairiose gyvenimo srityse tvarkėsi gana savarankiškai. Lyginant su Livonija, kurios dalimi Kuršas buvo iki 1561 m., bei LDK ir Lenkija, kurių lenu vėliau tapo, Kuršas turėjo atskirą teisinę sistemą. O Kuršo ir LDK teisinių sistemų, kurios apima teisėkūrą, teismų praktiką ir artimas sritis, lyginamųjų tyrimų faktiškai nėra. Pavieniai faktai ir detalės istoriografijoje pristatomi, tačiau jie nekalba apie TLS simbolinę ar praktinę reikšmę Kuršo kunigaikštystėje.

Nors Kuršas buvo mažiau susijęs su centro valdžia, įvairūs teisiniai ryšiai ir ATR viršenybė egzistavo. Kuršo bajorai (vok. *Ritterschaft* – lietuvių istoriografijoje nėra nusistovėjusio vertimo, dažniausiai šis terminas verčiamas kaip bajorai⁶⁴, tačiau vartojamos ir riterių bei didikų sąvokos), o vėliau ir miestiečiai galėjo apeliuoti į valdovo teismą dėl tam tikrų bylų nagrinėjimo. LVVA saugomi Kuršo miestiečių skundai dėl žydų prekybos – jie kaltinami tabako ir brangiųjų metalų prekyba, kurioje esą neteisėtai nukonkuruoja vietinius miestiečius. Kuršiečiai skunde primena, kad pagal Kuršo įstatymus žydams prekiauti turėjo būti draudžiama. Skundai adresuoti tiesiogiai ATR valdovui 1742 m.⁶⁵ ATR darė įtaką ir vidinei Kuršo teisei sistemai, 1617 m. buvo sukurti svarbiausi valdymo nuostatai „Formula Regiminis“ ir Kuršo Statutas. Nors Kuršo Statutas nelaikytinas lituanistiniu šaltiniu, būtent jo sukūrimas ir funkcionavimas akcentuojami

⁶¹ V. Kalniņš, 1972; T. Zeids, 1992; *Latvijas tiesību avoti*, 2006; D. Steinke, 2009; H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2018, S. 9–23; H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2020, p. 131–141.

⁶² Draugijai ir muziejui kuriant archyvą, dėmesys buvo skiriamas šių institucijų dokumentinio paveldo bei Livonijos, Estijos ir Kuršo istorijos šaltinių kaupimui. Platų kolekcionavimo spektrą liudija ir archyve saugoti, tačiau iki šių dienų neišlikę orientalistikos šaltiniai – Koranas, turkų ir kinų rankraščiai, persų kalendorius, žr. V. Kvaskova, 2009, l. 91. Tokiu kolekcionavimo pagrindu suformuotas archyvas priminė įvairių rinkinių, nevienodos kilmės, skirtingų rankraščių saugyklą, o ne teminių (pilnų) fondų archyvą, žr. F. A. Енш, 1981, c. 94.

⁶³ *Źródła do dziejów Źmudzi (1522–1648)*, opracowali Eugenijus Saviščevas, Jonas Drungilas, Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023, s. 155, 159, 182, 192, 221, 253, 283, 305.

⁶⁴ E. Romeris, 2009, p. 11.

⁶⁵ T. Aleksejeva, 2001, S. 239–276.

kalbant apie Kuršo teisinės sistemos sąsajas su LDK teise per TLS nuostatų perėmimą⁶⁶. Todėl trumpai pristatoma Kuršo Statuto raida ir jo sąryšis su TLS.

Kuršo Statuto ir TLS teisinių normų panašumai

Kuršo Statutas⁶⁷ sukurtas 1617 m. vykdant vieną iš ATR Seimo sprendimų deleguoti komisiją į Kuršą teisės kodekso parengimui. Svarbiausios komisarų užduotys buvo įvykdyti Kuršo bajorų prašymus susisteminti įvairialypę Kuršo teisę ir atkurti vidinę tvarką. Chaosas kilo dėl bajorų Noldžių (*Noldes*) nužudymo ir ilgalaikių konfliktų tarp bajorų ir Kuršo kunigaikščio Vilhelmo Ketlerio (*Wilhelm Kettler*), po kurių pastarasis neteko valdžios, o ji atiteko jo broliui Frydrichui Ketleriui (*Friedrich Kettler*). Teisės kodifikacija, sukuriant visapusišką įstatymų rinkinį, Livonijoje ir Kurše buvo pažadėta dar *Pacta subiectionis* sutartyje ir 1566 m. Gardino akte⁶⁸. Pažadų ištesėjimas kartotas tiek Žygimanto Augusto, tiek vėlesnių ATR valdovų, tačiau jų įvykdymas nuolat atidėliotas ir perkeltas į kitų seimų darbotvarkes. Vietiniai Livonijos ir Kuršo gyventojai ne kartą dėl to skundėsi. 1598 m. ordinacijoje Livonijos, bet ne Kuršo gyventojams buvo leista sudaryti įstatymų rinkinį iš lenkų, lietuvių ir livoniečių įstatymų. Praktikoje Livonijos kodeksas taikytas⁶⁹, tačiau jis nebuvo patvirtintas ATR valdovo ir Seimo. Kartu nebuvo išspręstas Kuršo teisės kodifikacijos klausimas.

Kuršo teisyne rengimo iniciatyva, kaip ir Livonijoje, kilo netrukus po pasidavimo 1561–1562 m., kai Kuršo bajorai ėmė rūpintis žemės teisės įstatymų rinkinio sudarymu dėl savo teisių ir privilegijų įtvirtinimo. Išlikęs 1567 m. Kuršo landtago bajorų prašymas, skirtas Gotardui Ketleriui, parengti rašytinę žemės teisę (*beschriebenes Landrecht*)⁷⁰. Tačiau Kurše šių įstatymų rengimas vyko sudėtingiau nei Livonijoje. Ilgai nebuvo pasiekta jokių praktinių ar teorinių rezultatų Kuršo žemės teisės kodifikacijoje. 1601 m. bajorai pakartotinai kreipėsi į Kuršo kunigaikštį Frydrichą, tačiau jų prašymai liko neišpildyti. Konfliktuodami su kunigaikščiu, Kuršo bajorai delegavo savo atstovą Otą von Grotusą (*Otto von Grotthuss*) pas ATR valdovą Zigmantą Vazą, pateikdami apologiją⁷¹ Kuršo bajorijos naudai⁷². Po šio skundo 1617 m. ir buvo išsiųsta komisija, kuri, bendradarbiau-

⁶⁶ V. Blūzma, 2020, p. 20.

⁶⁷ Kuršo Statuto nuorašas, in: LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 197, l. 21–54. *Die Quellen des Curländischen Landrechts. Acta Commissionis de anno 1617* (toliau – *Acta Commissionis de anno 1617*), herausgegeben von Carl von Rummel, Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1848, Bd. 1, Lief. 3, S. 41–92.

⁶⁸ *Geschichtliche Uebersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements: Allgemeiner Theil*, St. Petersburg: Druckeret der Zweiten Abtheilung S. K. M. Eigener Kanzellei, 1845, S. 124.

⁶⁹ F. G. Bunge, *Einleitung in die Liv-, Esth- und Curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen*, Reval: F. J. Koppelson, 1849, s. 193–214. Laikinąjį kodekso taikymą reguliavo karaliaus Zigmanto Vazos 1600 m. įsakymas, žr. R. Helmersen, 1832, S. 3.

⁷⁰ F. G. Bunge, *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*, Dorpat: J. C. Schünmann's Wittwe, 1843, Bd. 2, S. 173.

⁷¹ O. Grotthuss, „Apologie für kurländischen Adel, bei Gelegenheit der Streitigkeiten desselben mit den Herzogen Friedrich und Wilhelm“, *Monumenta Livoniae Antiquae*, hrsg. von J. F. Recke, Riga und Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1839, Bd. 2, S. 24–48.

⁷² H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2018, S. 155.

dama su vietiniais, parengė Kuršo Statutą. Jame remtasi Piltenės Statutu, paprotine teise, vokiečių (ypač Saksų veidrodžiu), romėnų teise (daugiausia dėl servitūtų, sutarčių sudarymo ir pan.), Lenkijos ir Lietuvos teisės šaltiniais, įskaitant TLS. O tai, kad šis šaltinių rinkinys sudarytas lotynų kalba, rodo ATR įtaką Kuršo kunigaikštystės vidaus reikaluose, nes ten dominavo vokiečių kalba, kurios vartojimą patvirtindavo įvairios privilegijos ir teisiniai aktai. Statutas dėl tuo metu vyravusio politinio chaoso ir Švedijos įsiveržimo nebuvo patvirtintas ATR valdovo ir Seimo. Nepaisant to, jį taikė visi Kuršo teismai ir jo teisinė galia nebuvo ginčijama.

Nors Statutas skirtas Kuršo bajorams, vėliau jo teisinė galia buvo išplėsta ir kitiems luomams su tam tikromis vietos papročių įtvirtintomis išlygomis. Kadangi Statutas labiausiai atliepė valdančiojo elito interesus, didžioji gyventojų dalis, kurią sudarė valstiečiai, buvo paversti baudžiauninkais. Pagrindinis dėmesys Kuršo Statute skirtas civilinei teisei, o baudžiamosios ir proceso teisės nuostatos pristatytos glaustai.

Iš viso Kuršo Statutą sudaro 228 straipsniai⁷³. Šiame darbe analizuojami tik tie, kurie laikomi susijusiais su TLS. Svarbu pabrėžti, kad TLS straipsnių perėmimas nebuvo pažodinis, teisinės LDK normos buvo pritaikytos prie vietos konteksto. Livonijos ir Kuršo teisės tyrėjai Tomas Hofmanas ir Hesi Simets-Gros (*Hesi Siimets-Gross*), analizuodami TLS nuorašą vokiečių kalba⁷⁴, išskyrė TLS straipsnius, sutampančius su Kuršo Statutu. Tyrėjai straipsnyje nurodo TLS 12 ir 14 straipsnius, bet nenurodo, iš kokio jie TLS skyriaus, ir pateikia trumpas citatas anglų kalba be vokiškų pavyzdžių. Kadangi Statuto originalas buvo surašytas rusėnų kalba, o vėliau išverstas į lenkų kalbą (iš originalo) ir vokiečių kalbą (iš lenkiško varianto), TLS normų pateikimas tik anglų kalba nutolina nuo originalo ir išplečia interpretacijos ribas. Pagal pateiktas citatas ir straipsnių numerius pavyko atpažinti, kad turimi omenyje TLS XII skyriaus 12 ir 14 straipsniai. TLS XII skyriaus 12 straipsnyje nurodoma⁷⁵, kad nuo pono pabėgusių jam priklausančių pavaldinių susigrąžinimui neturi kliudyti tolimas atstumas ar senatis. Tame pačiame skyriuje, 14 straipsnyje⁷⁶, pažymima, kad ponas, pas kurį pabėga svetimas valstietis, privalo jį grąžinti kartu su šeima ir visu turto. Po šaukimo į teismą jis taip pat įpareigojamas atlyginti už valstiečio darbą, o jei atsisako grąžinti pavaldinį – sumokėti dvigubai už kiekvieną asmenį ir atlyginti savininko patirtą žalą. T. Hofmanas ir H. Simets-Gros⁷⁷ Kuršo Statute aptiko paralelių su išskirtais TLS straipsniais. Pavyzdžiui, Kuršo Statuto 50 straipsnyje⁷⁸ nurodoma, kad ponai turi asmeninę valdžią savo žmonėms (valstiečiams), 52 straipsnyje⁷⁹ – pabėgę ponui priklausantys valstiečiai turi būti grąžinami, o 53 straipsnyje⁸⁰ – senaties terminai tokiems bėgliams netai-

⁷³ T. Zeids, 1992, l. 126. Skaičiavimas (numeracija) gali skirtis, nes priklauso nuo šaltinio publikacijos ar rankraščinio varianto. Originaliame Kuršo Statute straipsnių numeracijos apskritai nebuvo.

⁷⁴ H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2020, p. 137.

⁷⁵ *Cmamy*, 1989, c. 442.

⁷⁶ Ten pat, p. 432.

⁷⁷ H. Siimets-Gross, T. Hoffmann, 2020, p. 137–138.

⁷⁸ *Acta Commissionis de anno 1617*, 1848, S. 53, § 50. „Prima potestas privata est dominorum in homines proprios, sive rusticos.“

⁷⁹ Ten pat, S. 53, § 52. „Si tales homines mares sine voluntate domini sui ad alios transfugerint <...> reddi debebunt.“

⁸⁰ Ten pat, S. 53, § 53. „Adversus tales fugitivos <...> nullus sit praescriptioni locus.“

komi. Šių mokslininkų tyrimas nebuvo skirtas Kuršo ir LDK teisinių ryšių analizei. Jame koncentruotasi į D. Hilcheno Livonijos kodekso analizę, apsiribojusią baudžiosios tema, atliekant regioninį palyginimą su gretimų kraštų teisės šaltinių nuostatomis. Todėl tai tik keli atvejai, nurodantys Kuršo Statuto ir TLS panašumus valstiečių padėties tyrimų kontekste. Nuodugniai tyrinėjant TLS ir Kuršo Statutą bei TLS ir Livonijos kodeksą, galima prielaida, kad teisės normų sutapimų pavyktų surasti daugiau. Pavyzdžiui, R. Helmersenas nurodo⁸¹, kad Kuršo Statuto 177 straipsnyje⁸² perimta TLS teisinė norma, reglamentuojanti dukterims atitenkančią „ketvirtinę“.

Apibendrinant – LDK Trečiasis Statutas šimtmečiais buvo naudojamas visuomenėje, jis atspindėjo Lietuvos savarankiškumą ir prisidėjo prie skirtingų valstybės regionų integracijos. O tai, kad Kuršo kunigaikštystėje TLS naudojimas mažiau žinomas, leidžia daryti prielaidą (nors ir su išlyga), jog šio leno integravimas į LDK (ypač jos teisinę sistemą), palyginti su Livonijos dalimi, kur TLS buvo žinomas ir taikomas, buvo menkas. Nors ir čia apie tikrąjį Statuto paplitimo visuomenėje mastą žinoma gana nedaug.

Išvados

TLS nuorašo vokiečių kalba atsiradimas Kuršo provincijos muziejaus archyve XIX–XX a. (vėliau šis nuorašas pateko į LVVA saugyklas) greičiausiai atspindi selektyvų Kuršo ir Livonijos istorinių šaltinių kaupimą. Rankraštinės knygos reikšmę šiuo atveju derėtų sieti ne su praktiniu kodekso taikymu, bet su Kuršo literatūros ir meno draugijos bei muziejaus darbuotojų kolekcionavimo praktikomis ir istoriniu smalsumu.

Kitokia situacija atsiskleidžia nagrinėjant XVI–XVIII a. kontekstą. TLS vokiečių kalba buvo naudojamas Livonijos teisėkūroje (nagrinėtas D. Hilcheno Livonijos kodekso atvejis) ir teismų praktikoje. LVVA saugomas TLS nuorašas pasižymi gausiais rašovo ir vėlesnio savininko komentarais, o tai rodo šaltinio aktualumą ir praktinį jo naudojimą. Apie TLS taikymą Kuršo teismuose duomenų aptikti nepavyko, tačiau keli pavyzdžiai, kai į Kuršo Statutą buvo perkeltos TLS normos, leidžia teigti, kad TLS darė įtaką Kuršo teisėkūrai. Be to, dėl kultūrinių mainų bei ūkinių ir socialinių sąveikų tarp Kuršo, Livonijos ir LDK TLS nuorašai vokiečių kalba greičiausiai atliko tarpininko vaidmenį.

Vis dėlto, nors TLS taikymo faktų Livonijoje yra žinoma, jo paplitimo mastas visuomenėje, nuorašų ryšys su lenkiškais Statuto egzemplioriais ir reprezentatyvumas LDK kontekste kol kas lieka neišaiškinti. Kuršo kunigaikštystės teisinių ryšių tyrimų padėtis net sudėtingesnė, čia dar daug neatsakytų klausimų. Tolesnė šių aspektų analizė galėtų padėti įvertinti Kuršo savarankiškumo ir integracijos į Abiejų Tautų Respubliką mastą.

Straipsnyje iškelta idėja plačiau pristatyti mažai žinomą TLS nuorašą vokiečių kalba buvo įgyvendinta papildomai atliekant kodikologinę šaltinio analizę. Tačiau šio šaltinio reikšmei Kuršo kunigaikštystės ir Livonijos teisės istorijoje įvertinti kol kas trūksta

⁸¹ R. Helmersen, 1832, S. 12–15.

⁸² *Acta Commissionis de anno 1617*, 1848, S. 81, § 177. „Lege publica filii filibus, mares foeminis sint praeferendi in successione, nimirum aut fratrum, unus sive plures, tres partes capiant totius haereditatis, sorores quartam, ac triplex sit proportio fratrum singulorum, singularumve sororum simpla.“

duomenų. Nors pateikti faktai dar neleidžia atsakyti į visus keliamus klausimus ir jų nepakanka išsamiesiems apibendrinimams, galima konstatuoti, kad ši analizė atskleidė tendenciją, rodančią TLS įtaką šiaurinių kaimyninių valstybių teisėkūrai ir teismų praktikai.

Bibliografija

- Aleksejeva T., 2001 – Tatjana Aleksejeva, „Jüdisches Schicksal im Herzogtum Kurland im 17. und 18. Jahrhundert“, in: E. Oberländer (Hrsg.), *Das Herzogtum Kurland 1561–1795 Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*, Band 2, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001, S. 239–276.
- Bardachas J., 1989 – Juliuszas Bardachas, „III Lietuvos Statutas Lenkijoje“, in: *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinems pažymėti, medžiaga*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1989, p. 17–27.
- Blūzma V., 2020 – Valdis Blūzma, „Unification vs. Local Autonomy: Evolution of Law in Baltic Provinces under rule of the Great Powers in 16th – 19th Century“, in: *7th International Scientific Conference “Social Changes in the Global World”*, 2020, Vol. 1 (7), p. 17–40, <<https://doi.org/10.46763/SCGW2071-20017b>>.
- Bues A., 1997 – Almut Bues, „Kurland in der Frühen Neuzeit“, in: *Acta Poloniae Historica*, 1997, Vol. 75, S. 39–56.
- Daniłowicz I., 1837 – Ignacy Daniłowicz, „Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu Litewskiego“, in: *Wizerunki i Roztrzasania Naukowe*, 1837, t. 13, s. 81–134.
- Gudavičius E., 2001 – Edvardas Gudavičius, „Teisė“, in: V. Ališauskas et al., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 700–713.
- Helmersen R. von, 1832 – Reinhold von Helmersen, *Abhandlungen aus dem Gebiete des livländischen Adelsrechts*, 2 Lief., Dorpat: Gedruckt bei J. G. Schönmann, 1832.
- Hoffmann T., 2007 – Thomas Hoffmann, *Der Landrechtsentwurf David Hilchens von 1599: Ein livländisches Rechtszeugnis polnischer Herrschaft*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.
- Kalniņš V., 1972 – Voldemārs Kalniņš, *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*, Rīga: Zvaigzne, 1972.
- Kvaskova V., 2009 – Valda Kvaskova, „Kurzemes literatūras un mākslas biedrības arhīvs“, in: *Latvijas arhīvi*, 2009, Nr. 3, l. 73–94.
- Pihlajamaki H., 2017 – Heikki Pihlajamaki, *Conquest and the Law in Swedish Livonia (Ca. 1630–1710): A Case of Legal Pluralism in Early Modern Europe*, Boston: Brill, 2017, <<https://doi.org/10.1163/9789004331532>>.
- Plateris A., 1938 – Aleksandras Plateris, *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva (XVI–XVIII a.)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1938.
- Raudeliūnas V., 1966 – Vytautas Raudeliūnas, „Pirmieji LDK statuto leidimai (1588–1600)“, in: *Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 119–159.
- Raudeliūnas V., 2004 – Vytautas Raudeliūnas, „Lietuvos Statutų įtaka kitų šalių teisei. Tezės“, in: J. Girdzi-jauskas (red.), *Lituanistika šiūolaikiniame pasaulyje: Lietuva Europos istorijos ir kultūros kontekste*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 52–53.
- Romeris E., 2009 – Eugenijus Romeris, *Livonijos ir Lietuvos Rōmerių giminės istorija*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Schmidt O., 1874 – Oswald Schmidt, „Beitrag zur Quellenkunde des Hilchenschen Landrechtsentwurfs“, in: *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 1874, Bd. 5, S. 63–84.
- Siimets-Gross H., Hoffmann T., 2018 – Hesi Siimets-Gross, Thomas Hoffmann, „Der Einfluss der Justinianischen Institutiones auf die Regelung der Leibeigenschaft im Landrechtsentwurf David Hilchens (1599)“, in: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 2018, No. 13, S. 9–23.
- Siimets-Gross H., Hoffmann T., 2020 – Hesi Siimets-Gross, Thomas Hoffmann, „The Institute of Serfdom in Hilchen’s Draft Land Law of 1599 – a Regional Comparison“, in: *Legal Science: Functions, Significance*

- and Future in Legal Systems II, 16–18 October, 2019 Riga. Collection of research papers in conjunction with the 7th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia*, Riga: University of Latvia, 2020, p. 131–140, <<https://doi.org/10.22364/iscflul.7.2.10>>.
- Steinke D., 2009 – Dimitri Steinke, *Die Zivilrechtsordnungen des Baltikums unter dem Einfluss ausländischer, insbesondere deutscher Rechtsquellen*, Göttingen: V&R unipress, 2009.
- Tyla A., 1986 – Antanas Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1986.
- Varakauskas R., 1982 – Rokas Varakauskas, *Livonijos ir Lietuvos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- Vilimas D., 2009 – Darius Vilimas, „Trumpas Vytauto Raudeliūno rankraštinio archyvo katalogas“, in: *Istorija*, 2009, t. 75, Nr. 3, p. 57–62.
- Zeids T., 1992 – Teodors Zeids, *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. Līdz 1800. gadam*, Rīga: Zvaigzne, 1992.
- Дзярновіч О., 2017 – Олег Дзярновіч, „Рижский экземпляр Статута ВКЛ 1588 г. и вопросы правовой практики Левобережной Украины в XVII–XVIII вв.“, in: I. Valikonytė, N. Šlimienė (sud.), *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 215–222.
- [Dzjarnovič O., 2017 – Oleg Dzjarnovič, „Rizhskij ekzempljar Statuta VKL 1588 g. i voprosy pravovoj praktiki Levoberezhnoj Ukrainy v XVII–XVIII vv.“, in: I. Valikonytė, N. Šlimienė (sud.), *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 215–222.]
- Дзярновіч А., 2017 – Алег Дзярновіч, „Статут у Інфлянтах: асобнікі статута ВКЛ 1588 г. у Рыжскіх зборах («рускі» і нямецкі)“, in: А. Скеп’ян (уклад.), *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, ч. 2, Мінск: Беларуская навука, 2017, с. 312–325.
- [Dzjarnovič A., 2017 – Aлег Dzjarnovič, „Statut u Infjantah: asobniki statuta VKL 1588 g. u Ryzhskikh zborkh («ruski» i njamecki)“, in: A. Skerjan (uklad.), *Vjalikaje Knjastva Litoŭskaje: palityka, ekonomika, kultura*, ch. 2, Minsk: Belaruskaja navuka, 2017, s. 312–325.]
- Енш Г. А., 1981 – Георгий Арнольдович Енш, *Из истории архивного дела в Латвии*, Рига: Авотс, 1981.
- [Енш Г. А., 1981 – Georgij Arnol’dovič Енш, *Из истории архивного дела в Латвии*, Рига: Avots, 1981.]
- Мякишев В., 2014 – Владимир Мякишев, *Кириллические издания Литовского Статута 1588 года*, Kraków: Lexis, 2014.
- [Mjakyšev V., 2014 – Vladimir Mjakyšev, *Kirillicheskie izdaniya Litovskogo Statuta 1588 goda*, Kraków: Lewis, 2014.]